

במסותרים

בפרשתנו קוראים אנו על טקס הברכה והקללה העתיד להתקיים עם כניסת העם לארץ. השבטים יתחלקו לשני מחנות, האחד בהר גריזים – הברכה והשני בהר עיבל – הקללה. בקללה: "אָרוֹר הָאִישׁ אֲשֶׁר..." מוזכרות רק אחת עשרה מכלל העבירות שבתורה. למה דווקא הן נכנסו לרשימת ה'ארורים'?

נכדו של רש"י, ר' שמואל בן מאיר (הרשב"ם) המסביר זאת, קורא את תשומת לבנו לשני 'ארורים' ברשימה: "אָרוֹר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמַסֵּכָה... וְשֵׁם בְּסֵתֶר", "אָרוֹר מִכָּה יַעֲהוּ בְּסֵתֶר" המילה 'בְּסֵתֶר' המובאת בקשר לשתי עבירות שיכולות להתרחש גם בפרהסיא, חושפת את פשר הבחירה: "כל ה'ארורים'... עבירות שרגילים להיות בסתר". דברים דומים כתב ר' אברהם אבן עזרא. לדבריו, ה'ארורים' המתייחסים לפשעים בהם המערכת המשפטית לא תוכל לטפל. אלו הן עבירות הנעשות במסגרת משפחה או עדה שלא יגיעו למשפט. כך בעריות, ה'ארורים' הם החטאים המתרחשים בתוך המשפחה כשזו לא מעוניינת לפרסם אותם, או אף הייתה שותפה להן. גם הפגיעה בהורים "אָרוֹר מִקְלָה אָבִיו וְאִמּוֹ", קרובה לקטגוריה זאת. חטאים אחרים לא יגיעו לבית המשפט בגלל אי האפשרות להוכיח שהייתה כאן עבירה ולא שגגה, "מִשְׁנֵה עֹר בְּדֶרֶךְ". בעיה דומה נוגעת למערכת המשפט. האם אין היא מסוגלת להגן על כל פסק דין שלה? לפיכך "אָרוֹר לִקְחַ שְׂחָד לְהַכּוֹת נֶפֶשׁ דָּם נָקִי". קבוצה נוספת נוגעת לאלו החסרים הגנה משפטית ראויה: "אָרוֹר מִטָּה מִשְׁפָּט גֵּר יְתוֹם וְאַלְמָנָה". אלה, כדברי אבן עזרא "אין להם עוזר... כי אם יטה הדיין משפט, אחרים יערערו עליו ויפרסמוהו, והגר והיתום והאלמנה אין להם כוח". 'ארור' נוסף נוגע לחטאים שאי אפשר להוכיח שנעשו, למשל פגיעה בסימון המבדיל בין נחלה לנחלה: "מִמְּסִיג גָּבֹול יַעֲהוּ". ולבסוף, "אָרוֹר מִכָּה יַעֲהוּ בְּסֵתֶר", שאיננה הכאה כפשוטה. את האיסור (ויקרא יט, טז) "לֹא תִלְךָ רֶכֶל בְּעַמִּיךָ לֹא תַעֲמֹד עַל דָּם רֵעֶךָ" מפרש אבן עזרא "שלא יתחבר עם אנשי דמים. וידוע כי כמה נרצחו ונהרגו בעבור המלשינות". אבן עזרא מדגים זאת בהתייחסות להלשנתו של דואג (שמואל א פרק כב) ושבגינה החרیب שאול את נוב עיר הכוהנים. הרשעות שבהלשנת השקר מתוארת בתהלים (קא, ה): "מִלְשֹׁנִי בְּסֵתֶר יַעֲהוּ". זאת היא ההלשנה הפוגעת באדם, כשאין זה יודע מי האשימו ועל מה הוא נענש. על כך קבל החכם (משלי כט, יב): "מִשֵּׁל מִקְשִׁיב עַל דְּבַר שָׁקֶר - כָּל מִשְׁרָתוֹ יִשָּׁעִים". מתוארת כאן חצר רודנית ומושחתת, הדנה ופועלת על פי הלשנות סתר. אכן, טועים בני האדם החושבים שהם יכולים להסתתר. עין רואה: "אִם יִסְתֵּר אִישׁ בְּמִסְתָּרִים וְאֲנִי לֹא אֶרְאֶנּוּ?" (ירמיה כג, כד).

הבושה והאשמה

מאחורי תופעות הסתר והגלוי מתרחש מאבק על מה שניתן לקרוא הערך היסודי של המוסר: בושה או אשמה. הבושה, היא תופעה חברתית, שבין אדם לרעהו. האשמה – היא תופעה פרטית שבין אדם לעצמו ולהקב"ה. אמנם כן, הבושה משפיעה על תקינות ההתנהגות, ולפיכך העריכו אותה חז"ל (יבמות עט ע"א): "שלושה סימנים יש באומה זו [ישראל] הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים", וחז"ל מוסיפים שאלו הם תנאי היסוד של הגיור: "כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להידבק באומה זו". הרחמנות וגמילות החסדים נוכחים במקרא במקומות רבים, אך היכן מצויה הבושה? בתשובתם מפנים אותנו חז"ל לפסוק (שמות כ, יז): "וּבְעֶבֶר תִּהְיֶה יִרְאַתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבִלְתִּי תִחָטְאוּ". כיצד מתבטאת היראה בפנים? בשביל חז"ל היא באה לידי ביטוי באפשרות להסמיק כאשר נתפסנו בעשיית משהו לא הגון.

הבושה קשורה לשני רגשות אחרים, העומדים מול הבושה, הכבוד, והחוצפה, ושלושתם משתקפים בפנים. אכן, הפנים מבטאים את הפנים. הבושה - האפשרות להסמיק. קשיות העורף מבטאת את חוסר האפשרות להרכין ראש, להודות בשגיאה או בחטא. עזות המצח – היא הביטוי לכך שהעיניים והמצח אינם מגיבים אפילו כשהאדם מופתע במצבים מביכים: "וַיִּמָּצֵחַ אִשָּׁה זֹנָה הָיָה לָךְ, מֵאַנְתָּ הַפֶּלֶס" (ירמיה ג, ג). עזות המצח, אי ההתחשבות בזולת, אובדן הבושה החברתית היא הרסנית. אולם, יש תכסיס מופלא נוסף של הכבוד היוצר מצבים מיוחדים, החושפים את הרמאות שבו, המבוטאת ב'העמדת הפנים'. זהו ביטוי נפלא שמקורו בספר מלכים ב (ח, יא) בו מדובר על רגשותיו הנוגים של אלישע הנביא בפגשו את חזאל, העתיד להיות מלך ארם ואויב קשוח של מלכות ישראל. "וַיַּעֲמֵד אֶת פָּנָיו", אלישע עצר את ביטויי פניו, השתדל – לשווא – לא להסגיר את רגשותיו. העמדת הפנים מתארת תופעה מופלאה, כמעט מעל לבינתי. ראובן ושמעון נפגשים. ראובן יודע ששמעון פושע מתועב, שמעון יודע שראובן יודע זאת, ראובן יודע ששמעון יודע שראובן יודע זאת. ולמרות זאת הם מתנהגים תוך יצירת אשליה שהכל כתיקונו ושמעון אדם הגון. הבושה עטתה צביעות.

חז"ל העריכו את הבושה אבל ראו את מגבלותיה. מכאן ברכתו האחרונה של רבן יוחנן בן זכאי (ברכות כח ע"ב): "אמרו לו [תלמידיו לרבן יוחנן בן זכאי] רבינו בְּרַכְנוּ. אמר להם: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו: עד כאן? אמר להם: ולואי! תדעו כשאדם עובר עבירה אומר: שלא יראני אדם". הבושה בפני בני אדם חייבת להפוך לבושה בפני המקום. אם החברה מתוקנת יש משמעות לבושה. כאשר החברה מסואבת, וזה בממדים שונים מתרחש בכל חברה, הבושה פועלת בכיוון הפוך. על האדם ללמוד להתבייש אף כשהוא לבד, ולפעמים רק כשהוא לבד.

כבודו של הקב"ה

חז"ל לא פחדו להתייחס לקב"ה בלשון בני אדם, כדי להמחיש בחוויות ורגשות את הרעיונות המופשטים. ארשה לעצמי ללכת בדרכיהם, ולשאול שאלה נועזות. ממה מתבייש, כביכול, הקב"ה? מהי פגיעה בכבוד התיאולוגי? לכאורה זאת פגיעה ביכולתו של הקב"ה. הניצחון במלחמה הוא לכאורה ניצחונו של הא-להים שמאמינים בו. במקרא אלה הם דברי הגויים: "לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם" (שמות לב, יב), "לָמָּה יֹאמְרוּ בְּעַמִּים" (יואל ב, יז), "לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם" (תהילים עט, י). אנחנו, היהודים, מבינים קצת יותר בכך שאנו שוללים שאמת האמונה נמדדת בהצלחה הצבאית או הכלכלית של המאמינים. ולמרות זאת, "שמו" של הקב"ה חייב להיגאל. "וְאֶפֶיךָ אַתֶּם בְּגוֹיִם וַיִּזְרוּ בְּאַרְצוֹת... וַיַּחֲלְלוּ אֶת שֵׁם קִדְשִׁי בְּאַמֵּר לָהֶם עִם ה' אֱלֹהֵי וּמֵאֲרָצוֹ יֵצְאוּ", אומר הקב"ה בפיו של יחזקאל (פרק לו). הגלות הוא חילול שמו של הקב"ה. תיקון החילול חייב לבוא, הקב"ה "ירחם" על שמו: "וְאֶחָמֶל עַל שֵׁם קִדְשִׁי", שנתחלל על ידי החורבן והגלות. זהו שורש הגאולה, אף על פי שאנו לא ראוים: "לֹא לְמַעַנְכֶם אֲנִי עֹשֶׂה בֵּית יִשְׂרָאֵל, כִּי אִם לְשֵׁם קִדְשִׁי!... וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל אֲדֹמְתְכֶם". ובינתיים? "בְּמִסְתָּרִים תִּבְּכֶּה נַפְשִׁי" אומר ירמיה (יג, יז). לפי רב שמואל בר אינאי בשמו של רב ענה (חגיגה ה ע"ב) אלה הם דברי הקב"ה: "מקום יש לו להקב"ה שבוכה בו, ו"מסתרים" שמו". הוא "בוכה" על סבלו של עם ישראל ועל הפגיעה במלכות שמים.

האמנם נעלב הא-להים מקריקטורות או מדברי אויבי עמו? חז"ל לימדו אותנו שיש מושג אחר של חילול השם, והוא מתייחס להתנהגותם של בני האדם המדברים בשם הא-להים והמאמינים לכאורה בו. א-להים מתבייש שאלה שבשמו מבצעים זוועות. הרוצים לכבוש עולם במעשי זוועות מפריכים בזוועות אלו את האמת האמונית שבשמה הם פועלים.